

Томін Е. Є.,
здобувач

Національної академії прокуратури України

КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ

Анотація. Стаття присвячується поняттю, видам і критеріям класифікації кримінально-процесуальних порушень у сучасному кримінальному процесі України.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінально-процесуальні порушення, класифікація, поняття, види та критерії.

Постановка проблеми. Класифікація кримінально-процесуальних порушень має важливе значення для науки кримінального процесу, оскільки дозволяє, зокрема, більш детально дослідити правову природу самого поняття процесуального порушення, чітко визначити загальні ознаки такого порушення і його склад, зумовити надання науково обґрунтованим пропозицій щодо подальшого удосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Питання щодо визначення поняття і видів порушень норм кримінального процесуального законодавства України (тобто кримінально-процесуальних порушень) були предметом наукових досліджень таких науковців: В.І. Галагана, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.Ф. Долженкова, А.Я. Дубинського, П.С. Елькінд, В.С. Зеленецького, А.В. Іщенка, М.В. Костицького, В.С. Кузьмічова, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, Є.Д. Лук'янчикова, В.Т. Маляренка, І.Є. Марочкіна, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, С.Г. Олькова, М.А. Погорецького, М.І. Сірого, С.М. Стахівського, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, В.Д. Чабанюка, В.Ю. Шепітька, В.П. Шибіки, М.Є. Шумила та багатьох інших.

Водночас прийняття в нашій державі 13 квітня 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) стало наслідком необхідності продовжити дослідження із цієї тематики. Адже зазначеним кодексом запроваджено дещо новий підхід до порядку здійснення кримінального провадження в нашій державі, у тому числі до існуючих уявлень про кримінально-процесуальні порушення.

Метою статті є визначення критеріїв класифікації кримінально-процесуальних порушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед вважаємо за необхідне надати визначення аналізованого поняття. На наш погляд, кримінально-процесуальне порушення – це передбачене кримінальним процесуальним законодавством діяння (дія або бездіяльність), вчинене учасником кримінального провадження, що полягає в порушенні останнім норми (норм) кримінального процесуального права. Варто при цьому наголосити на тому, що таке порушення не є тотожним поняттю кримінально-процесуального правопорушення. Останнім можна визнавати тільки ті кримінально-процесуальні порушення, яким притаманні ознаки правопорушення.

У філософії класифікацією (лат. *classis* – розряд і *facere* – робити) визнається особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття, що являє собою певну сукупність ділень (поділ певного класу на види, поділ цих видів на відповідні групи). Підставою поділу в класифікації

обирають ознаки, суттєві для цих предметів [1, с. 200]. За формальною логікою, класифікація – це розподіл предметів на класи, здійснений таким чином, що кожний клас займає відносно інших класів точно встановлене місце [2, с. 58].

Класифікація є видом поділу поняття, але вона відрізняється від звичайного поділу. Під час класифікації поділ здійснюється не за будь-якою ознакою, а за найбільш суттєвою, тобто такою, що визначає характер усіх останніх ознак, які класифікують предмети, і надає можливість встановити для кожного класу чітко визначене, постійне місце поряд з іншими класами.

Ознаками кримінально-процесуальних порушень, зокрема, виступають: шкідливість (небезпека) і протиправність діяння особи, наявність об'єкта і суб'єкта процесуального порушення, правових наслідків його вчинення. Найбільш істотними з наведених ознак, на наш погляд, виступають шкідливість протиправного діяння, його об'єкт і суб'єкт. Саме за цими ознаками (критеріями) ми будемо здійснювати класифікацію кримінально-процесуальних порушень.

Отже, критеріями класифікації кримінально-процесуальних порушень є такі: 1) ступінь небезпеки для існування та реалізації кримінально-процесуальних відносин, тобто власне шкода, що завдається останнім (за цим критерієм усі процесуальні порушення нами поділені на грубі, істотні та неістотні); 2) суб'єкт порушення (процесуальні порушення, що вчиняються обвинуваченим, слідчим, суддею тощо); 3) об'єкт процесуального порушення – конкретні сфери кримінально-процесуальних відносин, які можна об'єднати у дві основні групи: кримінально-процесуальні відносини, що існують під час досудового кримінального провадження та кримінально-процесуальні відносини, що існують під час судового кримінального провадження. За цим критерієм порушення поділяються на такі: 1) ті, що вчиняються під час досудового провадження (досудові кримінально-процесуальні порушення); 2) ті, що вчиняються лише під час судового провадження (судові кримінально-процесуальні порушення); 3) вчинення яких можливе на будь-якій стадії кримінального процесу.

За ступенем небезпеки правопорушення поділяються, зокрема, у кримінальному праві. Так, залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (ч. 1 ст. 12 Кримінального кодексу України). При цьому поняття суспільної небезпеки безпосередньо впливає зі змісту ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України), у якій зазначено, що не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Отже, діяння особи може визнаватися лише тоді небезпечним для суспільства, якщо воно завдало або створило загрозу заподіяння істотної шкоди відповідним суб'єктам правовідносин.

Принагідно зазначимо, що російський учений В.І. Власов за ознаками впливу на результат розслідування поділяє кримінально-процесуальні порушення на такі: 1) несуттєві (які не заважали органу дізнання і слідчому досягти істини і виконати завдання, що стоять перед ними); 2) суттєві (коли вони вплинули або могли вплинути на достовірність знання і прийняття законного, обгрунтованого рішення за справою); 3) безумовно суттєві (які завжди свідчать про неправильність висновків і рішень або ставлять їх під обгрунтований сумнів).

До останніх автор відносить такі правопорушення: порушення прав обвинуваченого під час призначення і проведення експертизи; неознайомлення обвинуваченого з матеріалами справи; відсутність на досудовому слідстві захисника у випадках, коли його участь відповідно до закону обов'язкова; провадження дізнання або слідства особою, яка підлягає відводу; відсутність перекладача, коли участь його обов'язкова; порушення правил родової підслідності, коли, наприклад, слідчий ОВС повністю розслідує справу, за якими необхідно провадження досудового слідства слідчим прокуратури; застосування незаконних методів під час провадження допитів; неправильне об'єднання або роз'єднання справи [3, с. 92].

Однак у вітчизняному кримінальному процесі вже давно використовуються терміни «грубе» та «істотне» стосовно певних процесуальних порушень, тому цілком логічним, на нашу думку, є поділ таких порушень на грубі, істотні та ті, що не є істотними (неістотні).

Вважаємо, що грубим слід визнавати таке порушення кримінально-процесуального закону, за вчинення якого передбачено кримінальну відповідальність. Про грубі процесуальні порушення зазначається в багатьох наукових джерелах і в судовій практиці. Наприклад, автори підручників із кримінального процесу зазначають: «Зловживання слідчого судді або суду можуть виражатися в одержанні хабара у зв'язку з провадженням у справі (ст. 368 КК України); недопущенні чи ненаданні своєчасно захисника, а також іншому грубому порушенні права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист (ст. 374 КК України), постановленні завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в справі (ст. 375 КК України)» [4, с. 648].

Проте не відповідає запропонованій нами концепції таке положення цього ж підручника: «Неправильне тлумачення норми кримінального процесуального права може являти собою грубе порушення законності та бути підставою для скасування винесеного рішення» [4, с. 46]. Таке процесуальне порушення, на нашу думку, має визнаватися істотним.

Грубими порушеннями кримінально-процесуального закону слід визнавати також інші процесуальні порушення. Так, відповідно до ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод такі діяння: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведження або погрози застосування такого поведження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит; 6) отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

Грубі порушення кримінального процесуального законодавства України передбачено в таких нормах: забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу в принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11 КПК України); не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених цим кодексом (ст. 13 КПК України); під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування (ст. 14 КПК України); ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим кодексом (ч. 2 ст. 15 України).

На думку багатьох науковців, засудження громадянина в суді без пред'явлення йому в стадії попереднього розслідування зміненого, тобто нового обвинувачення, яке погіршує його становище, було б грубим порушенням чинного процесуального закону [5, с. 373].

До категорії істотних процесуальних порушень можна віднести такі процесуальні порушення, за які хоча й не передбачено кримінальної відповідальності, однак їх вчинення зумовлює притягнення порушника до інших видів юридичної відповідальності, а також певні кримінально-процесуальні наслідки.

У кримінальному процесуальному законодавстві розрізняються дві групи його істотних порушень: умовні і безумовні. Істотні порушення кримінального процесуального закону можуть мати місце як під час судового розгляду, так і в процесі досудового розслідування. Вони можуть стосуватися доказування, забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, додержання процесуальних строків тощо, якщо це перешкодило або могло перешкодити суду ухвалити законне та обгрунтоване судове рішення.

До першої групи належать порушення, істотність яких залежить від конкретних обставин справи і визначається судом. Істотними такі порушення визнаються тільки за умови, що вони перешкодили або могли перешкодити суду об'єктивно, повно та всебічно розглянути справу і винести законний, обгрунтований і справедливий вирок (постанову). Наприклад, якщо суд не задовольнив клопотання підсудного про виклик і допит свідка, посилаючись на те, що свідок був допитаний під час досудового слідства, то суд допустив процесуальне порушення, оскільки під час постановлення вироку суд не зможе надати оцінку показанням цього свідка, оскільки він не дослідив їх. Проте таке порушення суд апеляційної або касаційної інстанції визнає істотним тільки в разі, якщо встановить, що, не допитавши свідка, суд першої інстанції не зміг з'ясувати обставини, які могли мати істотне значення для справи.

Другу групу істотних порушень кримінально-процесуального закону становлять порушення, які зумовлюють обов'язкове скасування вироку, тобто безумовні порушення. Відповідно до ст. 412 КПК України істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обгрунтоване судове рішення.

До таких порушень законом віднесено такі: 1) за наявності підстав для закриття судом провадження в криміналь-

ній справі його не було закрито; 2) судові рішення ухвалено незаконним складом суду; 3) судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК України, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою; 4) судові провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою; 5) судові провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання; 6) порушено правила підсудності; 7) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції.

Так, у деяких випадках підставою скасування судом касаційної інстанції судових рішень слугувало порушення права на захист (вимог ст. 20 КПК України). Наприклад, колегія суддів Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) скасувала ухвалу апеляційного суду і призначила новий розгляд у суді апеляційної інстанції за таких обставин. Як убачається з матеріалів кримінального провадження, захисником Г. 01.07.2013 р. було подано заяву про відкладення апеляційного розгляду матеріалів кримінального провадження щодо С., призначеного на 11.07.2013 р., у зв'язку з перебуванням його у відпустці до 19.07.2013 р.

Відповідно до вимог ч. 4 ст. 405 КПК України неприбуття сторін або інших учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню розгляду, якщо такі особи були належним чином повідомлені про дату, час і місце апеляційного розгляду та не повідомили про поважні причини свого неприбуття.

Однак апеляційний суд у порушення цих вимог закону не прийняв до уваги повідомлення захисника Г. про поважність причини свого неприбуття, відмовив у задоволенні клопотання засудженого С. про відкладення розгляду матеріалів кримінального провадження у зв'язку зі знаходженням його захисника у відпустці та здійснив розгляд за апеляційними скаргами прокурора та представника цивільного позивача. У зв'язку із цим ухвала апеляційного суду постановлена з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування судового рішення [6].

Порушення кримінального процесуального закону, що не вплинули і не могли вплинути на законність та обґрунтованість вироку або ухвали, не визнаються істотними і не тягнуть за собою зміни або скасування судового рішення. Наприклад, недодержання пріоритетного права членів сім'ї обвинуваченого чи потерпілого бути присутніми під час судового засідання (ч. 2 ст. 328 КПК України), недодержання строків призначення судового розгляду (ч. 2 ст. 316 КПК України).

До переліку неістотних можна віднести такі порушення загальних правил проведення слідчих дій: слідчий не оберег майнові інтереси учасників слідчої дії, наприклад зробив невикликане необхідністю пошкодження заборів дверей та інших предметів під час проведення обшуку; мали місце дії, що зашкодили честі чи гідності громадян, або спричинили розголошення відомостей про їх приватне життя (наприклад, у процесі обшуку в приміщенні сталося розголошення обставин інтимного життя його власників); учасники слідчої дії не виконали всі вказівки слідчого (наприклад, особа залишила місце, у якому здійснюється обшук, всупереч відповідній забороні слідчого).

2. За суб'єктом кримінально-процесуальні порушення поділяються на ті, що вчиняються підозрюваним, обвину-

ваченим, потерпілим, поручителем, цивільним позивачем і відповідачем, свідком, засталодавцем, перекладачем, експертом, спеціалістом, працівником органу досудового розслідування, слідчим, прокурором, слідчим суддею, суддею, судом тощо. При цьому таким суб'єктом може виступати не лише певна фізична особа – ним є також «колективний суб'єкт» (наприклад, суд першої та апеляційної інстанції, потерпілий – юридична особа).

Так, процесуальними порушеннями, що можуть вчинятися слідчими і прокурорами, є відмова розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також нежиття всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила; порушення порядку виконання певних слідчих дій; нероз'яснення підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника; недопущення захисника під час проведення досудового розслідування; неправильне складання відповідних процесуальних документів (протоколів, постанов), неправильне складання обвинувального акта тощо.

Прикладом процесуальних порушень, що можуть вчинятися судом, є істотне порушення вимог кримінального процесуального закону (зокрема, порушення права на захист; невиконання апеляційними судами вимог ст. 419 КПК України в частині неналежного розгляду апеляційних скарг учасників кримінального провадження, а також порушення вимог ст. 404 КПК України в частині виходу за межі апеляційних скарг учасників кримінального провадження тощо).

3. Найбільш важливим критерієм поділу процесуальних порушень на види є об'єкт останніх – конкретні сфери кримінально-процесуальних відносин – тобто відносин між учасниками кримінального провадження, що виникають, припиняються або змінюються на підставі норм кримінального процесуального права.

Відносини між суб'єктами кримінального процесу, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд, розвиваються і реалізуються у формі проваджень та за певними стадіями, які є відносно самостійними частинами кримінального процесу, та характеризується притаманними їм особливостями і водночас слугують досягненню цілей і вирішенню загальних завдань кримінального провадження.

Отже, усі сфери (види) кримінально-процесуальних відносин узагальнено (згруповано) у вироблених наукою кримінального процесуального права стадіях кримінального процесу. Цими стадіями виступають: 1) досудове розслідування; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд; 4) провадження в суді апеляційної інстанції; 5) провадження в суді касаційної інстанції; 6) виконання судових рішень; 7) провадження у Верховному Суді України; 8) провадження за нововиявленими обставинами [4, с. 23].

Висновки. Узагальнюючи всі стадії кримінального процесу, можна дійти висновку, що процесуальні порушення можуть вчинятися або під час досудового кримінального провадження, або під час судового кримінального провадження. За цим критерієм процесуальні порушення можна класифікувати так: 1) кримінально-процесуальні порушення, що вчиняються під час досудового провадження (досудові кримінально-процесуальні порушення); 2) кримінально-проце-

суальні порушення, що вчиняються лише під час судового провадження (судові кримінально-процесуальні порушення); 3) кримінально-процесуальні порушення, вчинення яких можливе на будь-якій стадії кримінального процесу.

Література:

1. Философский словарь / ред.-упоряд. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М., 1987. – 850 с.
2. Жеребкин В.Е. Логика / В.Е. Жеребкин. – Х., 1968. – 220 с.
3. Власов В. И. Расследование преступлений. Проблемы качества / В.И. Власов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – 199 с.
4. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, В.П. Пшонка та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
5. Кримінальний процес України : [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін.] ; за ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 квітня 2013 року в справі № 5-4598

км 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35559558>.

Томин Е. Е. Классификация уголовно-процессуальных нарушений

Аннотация. Статья посвящается понятию, видам и критериям классификации уголовно-процессуальных нарушений в современном уголовном процессе Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовно-процессуальные нарушения, классификация, понятие, виды и критерии.

Tomin E. Classification of criminal procedure violations

Summary. The article is dedicated to the concept, types and criteria for the classification of criminal procedural violations in criminal process modern Ukraine.

Key words: criminal procedure, criminal procedure violations, classification, concept, types and criteria.